

V. L. MÉNAGE: *Neshri's History of the Ottomans, the sources and development of the text*, SOAS, London Oriental Series vol. 16, Oxford University Press, London 1964, XVI + 86.

Osmanlı tarihinin ilk iki asrı üzerinde bize kadar gelebilen kaynakların mahiyeti hakkında tenkidî çalışmalar I. Dünya harbinden sonra F. Giese ve P. Wittek gibi âlimler tarafından parlak bir şekilde temsil edilmişse de, bu faaliyet aynı ciddiyetle devam edememiştir. Bu iş tam mânasile yapılmadıkça da bu devrin tarihi üzerinde sağlam herhangi bir çalışma yapmağa imkân yoktur.

Dr. Ménage'in araştırma konusu olarak Neşri'yi alması sebepsiz değildir. Kendisinin önsözde işaret ettiği gibi "hiç bir Osmanlı tarihçisi daha sonraki yazarlar üzerinde eserini II. Bayezid'in ilk saltanat yıllarında meydana getirmiş olan Neşri kadar büyük bir etkiye bulunmamıştır." Neşri üzerinde çalışmalar son onbeş yıl içinde Almanya'da Th. Menzel'in yarım kalan işini tamamlamağı üzerine almış bulunan Prof. Fr. Taeschner ve memleketimizde Fahriye Arık'in mesaisinden sonra Neşri yazmalarını araştırma ve metnin tenkitli bir tab'ını yapma işine giren merhum F. R. Unat ve çalışma arkadaşı Prof. M. A. Köymen tarafından geliştirilmiştir. Türk nâşirler Menzel'e ait nüshayı elde edememişler ve metni Viyana nüshasını esas tutmak suretile tesise çalışmışlardır. Unat ve Köyme'in tenkitli neşirlerinin birinci cildi çıktıktan iki yıl sonra Prof. Taeschner, Menzel nüshasının tıpkıbasımını neşredince gördü ki, bu nüshanın diğer nüshalar yanında birinci derecede ehemmiyeti vardır ve Neşri tetkiklerine yepyeni bir yön vermektedir. İşte şimdi Dr. Ménage bilhassa Menzel nüshasını ele alarak Neşri tarihi üzerinde incelemeleri yeni bir temele oturtmaktadır.

Dr. Ménage, tetkikini şu meseleler üzerinde toplamıştır : Evvelâ Neşri, eseri *Cihânnümâ*'yı hangi maksatla, nasıl bir plân dahilinde, ne zaman yazmıştır (s. 6-9). Neşri'nin kaynakları nelerdir, o bunları nasıl yoğurmuştur (bahis III, 10-19). Elimizdeki en eski nüsha olan *Codex Menzel*'in diğer nüshalar yanında durumu nedir (bahis IV, s. 20-30)? *Codex Hanivaldanus* ile eldeki Neşri nüshalarının münasebet derecesi nedir (bahis V, s. 31-40)? VI. bahiste Dr. Ménage, Neşri nüshalarının şeceresini, vardığı yeni neticelere göre yeniden tetkike tâbi tutmakta, son bahiste (54-57) Neşri'nin kısaltılmış nüshalarını incelemektedir.

Dr. Ménage, Neşri'nin hayatı hakkında bilinenleri bir daha tenkit süzgecinden geçirmektedir. Paris Bib. Nat. Supp. Turc 1183'de Neşri'nin kısaltılmış bir nüshasında bulunan mufassal hal tercümesi notlarının Neşri'ye ait olduğunu merhum F. R. Unat iddia etmişti. Bu notların sahibi, kendisinin 897/1492'de Alaşehir yakınında Delüler köyüne hatip tâyin edildiğini, 900/1494'de evlendiğini yazar. Fakat Neşri, daha 886/1481'de II. Mehmed'in ordugâhında *sâhib-i a'yâr* ile çadırı yan yana bulunan herhalde hatırı sayılır bir adamdı ve 898/1493'den önce eserini Pâdişah'a sunarak ondan lütuf bekliyordu. Böylece bu notların Neşri'ye ait olamayacağını haklı olarak ileri süren Dr. Ménage, sonuç olarak Neşri'nin hayatı hakkında kesin olarak bildiklerimizi şöyle sıralamaktadır: Âli'nin yazdığı gibi herhalde şâir Neşri ile müverrih Neşri aynı adamdır. Ulema sınıfına mensuptu. Eserini II. Bâyezid devrinin ilk yıllarında kaleme almış ve I. Selim devrinde ölmüştür. Tam ismi Bursa kadı sicillerinde rastladığımız Hüseyin b. Eynebeğ (Bursa Şeriyeye sicilleri, Bursa

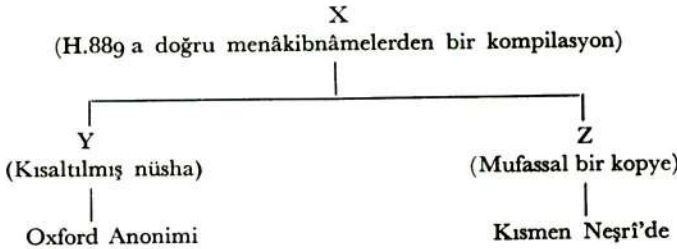
Müzesi, sicil A 3/3, varak 203a, tarih 25 Ramazan 884) olabilir. Bize göre 1481 Mayıs'da Pâdişah ile beraber *sâhib-i a'yân*'ın yakınında sefere çıkmış bulunduğu bir *maliye kâtibi* veya bir *emîn* olması ihtimalden uzak değildir. Mukaddimede kullandığı dil, onun klâsik İslâm tahsil ve terbiyesine hakkile vakıf olduğuna şüphe bırakmaz. Dr. Ménage, Neşri'nin Bursa'da yerleşmiş olup bu şehire özel bir ilgi gösterdiğine dair dikkate değer kayıtlar bulmuştur (s. 18-19, 42). *Cihânnümâ*'nın mahiyetine ve yazılış tarihine gelince, Neşri eserini hiç şüphesiz bir cihan tarihi olarak tasarlamıştı. Dr. Ménage'a göre belki bu, Türkçe nesirde yazılmış ilk genel dünya tarihidir. Bunun *Kısm-i Sâdis'i*, "Evlâd-i Oğuz Han-i Türkî ahvâlin usulüyle ve fûru'ıyla beyan eder" başlığı altındaki kısmı, *Kitâb-i Târih-i Âl-i Osman* adıyla ayrı mukaddimesi bulunan müstakil bir kitap olarak bize kadar gelmiştir. V. D. Smirnov'un St. Petersburg Şark dilleri Enstitüsü Türkçe Yazmaları arasında tasvir ettiği bir yazma, Neşri'nin büyük eserinin başka bir parçası olabilir. "Hulefâ-i Abbâsiyye" yi içine alan bu yazma, Dr. Ménage'a göre tamamen Neşri'nin üslûbunu ve bölümlenme tarzını göstermektedir (bak. s. 6, not 1).

Eserin Fatih S. Mehmed zamanında yazıldığı ileri sürülmüştür. Buna yalnız Manisa nüshası mukaddimesinde bulunan noksan bir ibare sebebiyet vermiştir. Bununla beraber Manisa nüshasında da II. Bayezid'in "menâkibi" (320) bahsi vardır. Dr. Ménage, haklı olarak, bu nüshanın da II. Mehmed zamanında yazılmış olamayacağını söylerken, Neşri'nin kullandığı iki esas kaynağın hâdiseleri 890 yılına kadar getirmiş olduklarını ve Çandarlı İbrahim'in vezirliği ile (0,891 saferinde vezir olmuştur) Hadım Ali'nin vezaretinden (0,892'de vezir olmuştur) Neşri'nin bahsetmiş olduğuna dikkati çekmiştir. Netice olarak Neşri Osmanlılara ait kısmı herhalde H. 892-898 yılları arasında yazmış bitirmiş olmalıdır (H. 898 tarihi elimizdeki en eski nüsha olan Menzel nüshasının ferağ kaydına ait tarihtir). Neşri, Çandarlı İbrahim Paşa'ya ait kayıta, onun vezir olduğunu söylediği gibi, cami ve medrese yaptırdığını da sonradan yazmıştır (bak. Menzel nüs. 324). Bu metinde "dahi niyeti hayırdır" diye yazılmış, sonra aşikâr surette aynı el bunu çizip üstüne "İstanbul'da bir cami ve bir medrese yaptı" ibaresini yazmıştır. İbrahim Paşa, camiinin inşasına, Evliyâ Çelebi'nin verdiği tarihe göre (cilt I, s. 307), 889'da başlamıştır. Neşri'nin kaynaklarına dair meseleleri açıkça ortaya koyan ve araştırma istikametlerini gösteren ilk esaslı çalışma şüphesiz Prof. Dr. P. Wittek'in *Zum Quellenproblem der ältesten osmanischen Chroniken* (MOG, I, 1921, 77-150) adlı tetkikidir. Bugün sorulara açık cevap vermek imkânına kavuşmuş bulunuyoruz. Zira Neşri'nin bütün kaynakları bugün malûmdur. Bunların başında, vaktile J. H. Mordtmann'ın *Ruhî'ye* atfettiği ve Dr. Ménage'ın Oxford Anonimi diye adlandırdığı (Oxford, Bodleian Kütüphanesi, yazma Marsh 313) yazma gelir. Wittek'in dikkati çektiği kısa notların da *Takvîm-i Hümayûn* adıyla tanıdığımız kronolojik listelerden geldiği tesbit edilmiş bulunmaktadır. Oxford Anonimi (Ruhî) nin Aşık Paşazâde yanında ikinci bağımsız bir rivâyet silsilesini temsil ettiğini Neşri ile Oxf. Anoniminin bunu müşterek bir kaynaktan aldıklarını daha 1954'de bir notta işaret etmiş (*Fatih Devri üzerinde Tetkikler ve Araştırmalar*, Ankara 1954, s. 116, not 1), sonra Londra'da İslâm tarihçiliği üzerinde toplanan konferansa sunduğum bir tebliğde bu noktayı daha genişçe açıklama imkânını bulmuştum (bak. "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, yayınl. B. Lewis ve P. M. Holt, Londra

1962, 152-67). Dr. Ménage, yine Ruhi'ye atfedilmiş olan Berlin ve Cezâyir nüshalarını, Oxf. Anonimi ile karşılaştırdıktan sonra şu neticeye varmıştır: Oxf. Anonimi (O.A.) asıl Ruhi değildir, yalnız Berlin ve Cezâyir yazmaları Ruhi'nin eseridir. O.A., Âli ve Münecimbaşı'nın Ruhi tarihi diye bahsettikleri esere temel olan daha eski bir metni temsil etmektedir. Neşri, O.A. ile aynı olmayan, fakat ona çok yakın bulunan bir metni esas kaynak olarak kullanmıştır. Herhalde O. A., doğrudan doğruya Neşri'nin kaynağı olmamıştır (karşıla. *Feth Devri*, I, ibid.).

Kayde değer ki, O. A. hadisleri 889 Şaban evâhiri/1484 Eylûlüne kadar getirir ve Neşri de aynı kaynağı bu tarihe kadar takibeder. Şu halde bu ikisinin ortak kaynakları en erken bu tarihte yazılmış meydana çıkmış olmalıdır. Bu kaynak, Aşkpz.'nin istifade etmediği menâkibnâmeleri kullanarak tamamen farklı bir kompilasyon vücade getirmiştir (Yalnız II. Murad'ın ikinci saltanat devrine, yani 1446-1451 tarihlerine ait hâdisatı Aşkpz. ile birlikte bu kaynak aynı menâkibnâmeden almış görünmektedirler. bak. *The Rise*, 161). Böylece, aynı tarihlerde birbirinden bağımsız olarak vücade getirilen Aşkpz. ile bu kompilasyon birbirinden habersiz kalmışlardır. Ancak bir kaç yıl sonra Neşri her ikisini kendi tarihinde bağdaştırmağa çalışmıştır. Neşri hiç şüphesiz O.A.'ya da kaynak teşkil eden bu kompilasyonun mufassal bir nüshasını kullanmış olmalıdır. Zira aynı kaynağı takibettiği yerlerde umumiyetle A.O.'dan daha mufassaldır. Bununla beraber O.A.'nın daha mufassal olduğu yerler de vardır (Meselâ Fatih Mehmed'in Sırbistan seferi krs. Cod. Menzel, 183). Neşri'nin A.O.'ya esas olan menâkibnâmeleri bağımsız olarak kullandığı düşünülemez. Zira bu takdirde hâdiselerin ve başlıkların bu derece uygunluk göstermesi imkânsız olurdu. Neşri, herhalde müşterek kaynağın mufassal bir kopyasını kullanmıştır. Durumu şöyle gösterebiliriz.

Müşterek kaynağın hususiyetlerini meydana çıkarmakta *Behiştî* de işimize yarayacaktır.

Dr. Ménage, yakın bir gelecekte O. A. ile Ruhi'nin Cezâyir ve Berlin nüshalarını neşretmeği vaatmektedir. Bu, Aşkpz. neşri gibi, Osmanlı tetkiklerinde şüphesiz bir dönüm noktası olacaktır. Zira Neşri olsun Behiştî olsun, O. A.'nın temsil ettiği ikinci kompilasyonu kısmen vermekte, bir çok yerlerde Aşkpz.yi takibetmektedirler. İkinci kompilasyonun neşriyle Aşkpz. karşısında bağımsız bir yerli kaynak elde etmiş olacağız.

Dr. Ménage'a göre Neşri'nin bütün kaynakları bugün elimizdedir. Onun kendisinden ilâve ettiği şeyler pek ehemmiyetsizdir (s. 18, bu ilâveler teker teker tesbit ve münakaşa edilmiştir). Bu takdirde Dr. Ménage'ın söylediği gibi (s. XV)

Neşri'yi aslı kaynak olarak bir tarafa bırakabilir miyiz? Bize göre Neşri, kaynakların sadece çağdaş bir yorumcusu olmaktan daha ehemmiyetlidir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, mühim bir çok rivâyetlerde Neşri, O.A.'nın kaynağını bize daha mufassal aktaran bir nüsha vazifesi görmektedir. Keza Aşpz. metni için de Neşri'nin temsil ettiği versiyon, daima baş vurulması gereken bir nüsha hizmeti görmektedir. *Takvim*lere gelince, onun kullandığı *Takvim*, bugün elimize geçmiş bulunanlardan daha fazla bir şey ihtiva etmez (bak. Ménage, Appendix III, s. 76-80). Bütün *Takvim* nüshalarının biraraya getirilerek Neşri'nin verdiği metinle birlikte her maddenin tesisi için çalışmalar müsbet bir netice verebilir. Bu güç işi İstanbul Üniversitesinden Dr. Muammer Özergin üzerine almış bulunmaktadır.

Dr. Ménage'ın tezinde ele alınmış olan en esaslı konulardan biri ve belki en mühimmi, Cod. Menzel'in (Fr. Taeschner tarafından facsimile neşri yapılmıştır: *Ğihânnümâ, Die altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehmed Neschri*, Band I, Leipzig 1951) Neşri nüshaları arasında durumunu tesbit işidir. Daha önceleri Fr. Taeschner, Cod. Menzel (Mz.) in, F. R. Unat ve M. A. Köymen'in TTK neşrine (cilt I, Ankara, 1949; cilt II, Ankara 1957) esas olan yazmalardan daha eski ve onlardan bağımsız bir *recension* teşkil ettiğini ileri sürmüş ve şu hükme varmıştı (*Ğihânnümâ* I, Einleitung 25; II, Einleitung 3-13): Asıl Neşri metni yalnız Cod. Menzel'de bulunmaktadır. Unat-Köymen neşrine esas olan nüshalar grubu Neşri'nin ölümünden sonra ilâve ve düzeltmelerle kaleme alınmış bir nüshadan çıkmaktadırlar. Buna karşı Dr. Ménage, Mz. ile sonraki metinlerin dayandığı nüsha arasındaki farkların Neşri'den başkasına atfedilemeyecek mahiyette olduğunu, Mz.'nin Neşri'nin kendi el yazısıyla yazılmış ve düzeltmeler yapılmış ilk taslağı teşkil ettiğini (s. 26-29) ileri sürmüş, ve bu fikirlerini ispat için metinlerde bulunduğu delilleri ince tahlillere tâbi tutmuştur. Ona göre Neşri, *Ğihânnümâ*'nın evvelâ altıncı kısmı için, taslak olarak Mz.'nin temsil ettiği nüshayı yazmıştır. Sonra temize çekilmiş *Ğihânnümâ*'nın altıncı kısmı olarak bunun başka bir *recension*'unu meydana getirmiştir ki, bu bize kadar gelmemiştir. Ancak Cod. Hanivaldanus'a bu *recension* esas olmuştur. Nihayet Neşri bu altıncı kısmı ayırarak müstakil Oğuz Türkleri Tarihi (Osmanlı Tarihi)ni ortaya koymuştur ki, Mz.'den başka Neşri nüshaları bundan çıkmaktadırlar. Maalesef Mz. nüshasının mukaddimesi noksandır. Olsaydı durumu kesinlikle anlamış olacaktık. Ancak yine şu satırlar Mz.'de (19) bulunmaktadır: "Tevârîh-i muhtârdan menkûl olan üzerine sabikâ bu kitâb-i Ğihânnümâ'dan kısım-i evvelin tabaka-i sâniyesinde ensâb-i evlâd-i Nûh Alehisselâm kemaliyle istifa ettiği yerde mastûrdur". Bunu da *Ğihânnümâ*'nın müsveddelerine mi bir atıf kabul etmelidir? Diğer taraftan Neşri, sadece *Ğihânnümâ*'yı *tesvid* ettiğini söyler, altı kısım halinde *tesvid* ettiğini söylemez. Neşri, müstakil bir kitap olarak sunduğu *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'ın (Oğuz Türkleri Tarihi) mukaddimesinde ömrü boyunca bir umumî tarih yazmak arzusunu beslediğini, "ibtidâ-i âlemden nakil müsaade ettikçe ilâ yevminâ hâzâ *tesvid*" ettiğini II. Bayezid zamanında bunu temize çektiğini, sonra Oğuz Handan beri Türk tarihi ve Osmanlı tarihini "kısım-i sâdisde ifrâz" ettiğini yazar. Mz. nüshasının da bu *ifrâz* edilen nüsha olmayıp *tesvid* safhasına ait olduğunu iddia etmek için deliller kâfi değildir sanıyoruz.

Divan mütercimi Murad'ın muhtelif Türkçe eserlerden alarak Lâtince yazdığı Osmanlı tarihi, Dr. Ménage'ın ortaya koyduğu gibi, Osmanlı tarihinin başından

İstanbul'un fetihten sonra yeniden inşasına kadar olan kısımda Neşri'ye dayanmaktadır (Kont Filip Hanivaldanus için yazdığından Cod. Hanivaldanus isimle anılan bu tarih, Leunclavius'un *Historiae musulmanae Turcorum...* adlı eserine kaynak olmuştur). Mz. nüshasının temsil ettiği Neşri *recension*'u meydana çıktıktan sonra bu husustaki tereddütler ortadan kalkmıştır. Haniv.'un kullandığı metin Mz. ile aynı değildir, fakat bütün diğer yazmalar karşısında Mz.'e çok yakın bir nüshayı kullanmıştır. Dr. Ménage bunu yaptığı karşılaştırmalarla ortaya koymaktadır (s. 35-38). Ona göre Cod. Haniv.'un Mz. nüshasından farklı yerleri Neşri'nin Mz.'i gözden geçirdikten sonra yaptığı düzeltmelerden ibarettir. Bu nüsha ona göre temiz çekilmiş *Cihânnümâ*'nın *kısm-i sâdis*'ini teşkil ediyordu.

Dr. Ménage nihayet müstakil "Oğuz Türkleri Tarihi"ne esas olan ve Mz.'den başka bütün nüshaların *archetype*'ini teşkil eden son bir *recension* tesbit etmektedir. Bu da, Neşri'nin "Oğuz Türkleri Tarihi"ni *Cihânnümâ*'dan ayırarak müstakil bir kitap olarak sunduğu devreye aittir. Bu *recension* da onun kaleminden çıkmış olmalıdır. Dr. Ménage bu hükmü, Mz. ve Haniv. karşısında bu *recension*'da bulunan düzeltmelerin ancak ve ancak eserin yazarı Neşri tarafından yapılmış olabileceği noktasına dayandırmaktadır. Buna dair kanıtıcı deliller verebilmektedir (s. 41-46). Bu *archetype* (a) karşısında ona çok yakın bulunan Manisa (Mn) ve Arkeoloji Kütüphanesi (A) nüshaları birinci grup, Paris (Bib. Nat. supp. turc 153), Viyana (W) ve Fatih (F) nüshaları ikinci grup teşkil etmektedirler. Bunların içinde Manisa, *archetype*'e en yakın en mühim nüshadır. Dr. Ménage, bu nüshanın I. Selim devrinden önce kopya edilmiş olamayacağını göstermiştir (daha önce 15. asır sonları kabul ediliyordu). Mz. sonunda II. Bayezid için yazılmış olan kasidenin bu nüshada olmaması da böylece anlaşılabilir bulunmaktadır. Paris, W ve F nüshalarının bağlandığı *hyperarchetype* İdris-i Bitlisi, Kemal Paşa-zâde ve Sa'deddin'in kullandığı nüshayı temsil eder (s. 50-51). A nüshası müstensihinin, Neşri'nin kaynağına giderek tashihler yaptığı faraziyesi (s. 49, not 1) bize göre az ihtimâl dahilindedir. Mn. nüshasındaki şu kaydı (s. 324), nüsha münasebetleri bakımından dikkate değer bulmaktayım: "Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa bir câmi yaptırdı, kendü evi yanında, anun dahi niyyeti hayırdır." Aynı kayıt Mz.'de (s. 232) şöyledir: "Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa'nın dahi niyyeti hayırdır". Fakat sonra nüshayı yazan aynı el "dahi niyyeti hayırdır" ibaresini çizmiş, üzerine tashihen "İstanbul'da bir câmi ve bir medrese yaptı" ibaresini koymuştur. Buna göre, şayet Neşri kendisi tashihli bir nüsha yazsaydı, yalnız bu ikinci ibareyi koyacak ve temize çekilmiş şekli şöyle olacaktı: "Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa İstanbul'da bir câmi ve bir medrese yaptı." Mn.'deki hatalar, yani *İstanbul* yerine ve *bir medrese* yerine *kendü evi yanında*, okuyuş hataları olmalıdır ve herhalde Neşri'ye atfedilemez. Bu durum, *archetype*'in Neşri tarafından yazılmış bir nüshaya dayanmadığını göstermez mi? Herhalde, Manisa nüshası Mz.'in dikkatsizce yapılmış bir kopyasına dayanmaktadır.

Dr. Ménage, Unat - Köymen baskısı hakkında da bir hüküm vermektedir. Bu baskıyı hazırlayanlar Viyana nüshasını esas metin olarak seçmekle başarılı bir seçme yapmamışlardır (s. XIII). Gerçi onlar, Mz. yi kullanacak durumda değillerdi, fakat daha iyi Manisa ve Paris nüshaları elleri altında idi (s. 52). Tesis edilen metin idealden çok uzak kaldığı gibi meydana koydukları *critical apparatus* da itimadla

kullanılabilecek bir âlet olamaktan uzaktır (s. XIII, 41). Bu şartlar altında, Neşri'nin yeni bir tenkitli tab'ı bilhassa Mz'in ortaya çıkışından ve Prof. Taeschner ile Dr. Ménage'ın tetkiklerinden sonra bir zaruret olarak kendini hissettirmektedir.

Dr. Ménage, esere eklediği *Appendix I*.de, rivâyetlerin Neşri nüshalarile onun kaynaklarında mutabık buldukları yerleri gösteren bir cetvel meydana getirmiştir (s. 59-69). Cetvelde özel durumlar, uzunluk, kısalık ve ilâveler belirtilmiştir. Bu cetvel, Osmanlı tarihi araştırmacıları için baha biçilmez bir anahtar hizmeti görecektir. Dr. Ménage'ın büyük bir dikkat ve emek mahsülü olan bu eseri, Osmanlı tarihi kaynak çalışmalarına yeni bir hız kazandırmaktadır.

Prof. Dr. HALİL İNALCIK